

Дејан Вукићевић

# **NON IMPRIMATUR**

ИЛИ

ЦЕНЗУРА У БИБЛИОТЕКАРСТВУ И  
ИЗДАВАШТВУ

Друго издање

ПРОМЕТЕЈ  
Нови Сад

Библиотека „Димитрије Туцовић”  
Лазаревац

*Уредници*

Зоран Колунџија

Јасмина Иванковић

*Рецензенти*

проф. др Милисав Савић

проф. др Гојко Тешић

# ПРЕДГОВОР

Цензура је феномен који прати човечанство од настанка, потом траје кроз читаво време његовог постојања, а онда осим тога има и особину преображавања, мимикрирања и прилагођавања. Дакле, може се рећи да је цензура универзална. Борба против ње траје исто онолико колико и она сама. Могућност да особа примени цензуру на самој себи чини је занимљивим феноменом, међутим, најзанимљивија код цензуре је, вероватно, и способност да се примени на онога ко је до јуче и сам био цензор. Све наречене особине – универзалност, неуништивост, перманентност, трајност, прилагодљивост, свеопшта применљивост, иреверзибилност – чине је надасве интересантном темом којом ће се овај текст позабавити и покушати да је осветли.

Тема цензуре је, могло би се и тако рећи, безобална, што аутоматски ствара проблем приступа. Феномен који сам овде покушао да колико-толико расветлим тиче се пре свега области библиотекарства. Но, како је то област која је у веома јакој спреси с облашћу издаваштва, сматрао сам да би било тешко, готово немогуће не дотаћи је. Грађе за тему цензуре у издаваштву свакако има неупоредиво више него на тему цензуре у библиотекарству, те сам покушао и да их избалансирам.

Разуме се да су посматране теме такође повезане и са њима сроднима, као што су цензура у науци, филму, позоришту, средствима јавног информисања (тј. штампи), музичкој и ликовној уметности и уметности и јавном говору уопште, али овде неће бити речи о томе, тј. ове теме појављиваће се само спорадично. Рубно ће се појављивати тема цензуре у штампарству јер је крајње природно повезана с двема посматраним темама. Због карактеристике свеопште примењивости цензуре, на сваку од набројаних подтема могуће је написати књигу. Једна од таквих веома захвалних свакако је и однос цензуре и порнографије, тема која је овде само тангентно третирана.

На почетку бавио сам се пре свега самим појмом цензуре, његовим настанком, мењањем значења и применом.

Потом сам покушао да дам историјски преглед, да прикажем лук од првих појава цензуре до данашњих дана, посебно се осврћући на прилике у Србији, трудећи се да представим магистралне појаве и догађаје, радикалне промене које је произвела Гутенбергова ера и на то како се цензура прилагодила новим условима.

Посебно су истакнута драстична, институционална и ванинституционална, суђења књигама и њиховим ауторима и драконске казне које су морали да претрпе. Поред чувених суђења Флоберу (Gustave Flaubert), Џојсу (James Joyce), Бодлеру (Charles Pierre Baudelaire), Лоренсу (David Herbert Lawrence), Шилеру (Friedrich Schiller), наглашено светло пало је по суђењима која су највише уздрмала српску културну јавност – Ивану Ивановићу и Гојку Ђогу.

Часну улогу оних који су принели своју жртву у борби против цензуре било као објекти каштиговања, било својим интелектуалним расправама као јединим легитимним оружјем сваког интелектуалца, покушао сам да истакнем поглављем *Борба против цензуре*, с јасном намером о непризнавању краја те борбе и предвиђањима неуништивости цензуре.

О томе да ствари с цензуром нису једноставне и црно-беле говори поглавље *Аргументи за цензуру*. Чини се да постоји општи консензус о томе да неке категорије цензуре морају постојати, посебно оне које се тичу морала и безбедности. И следеће поглавље бави се другом страном медаље, тј. позитивним тековинама цензуре. Иако тако не делује, испоставиће се да их и те како има.

О креативности цензора, али и виспрености оних с друге стране говоре следећа два поглавља. Посебно су издвојени највећи „бисери” који разоткривају апсурд, нонсенс, почесто и идиотизам ситуација у којима су се затекли како субјекти тако и објекти цензуре.

Централно место заузимају поглавља о цензури у библиотекама и библиотекарству уопште, најчешће процепе кроз које се цензура увуче у библиотеку, библиоцидима разних врста, о томе како је амерички Федерални истражни биро створио програм Будност у библиотекама, а библиотекарски „схватили” да се будност односи на угрожавање грађанских слобода, приватности и поверљивости информација.

Биће речи и о (веома) посебним фондовима, толико посебним да их је немогуће користити, или је могуће с (веома) посебном дозволом, о разним Д фондовима, Спецхранима, Пакловима, Тајним коморама.

Посебно поглавље посвећено је и цензури приватних библиотека, а следећа три проблемима везаним за цензуру у библиографији као круцијалном делу библиотекарства, и (веома) посебној врсти чувених дуговековних библиографија познатих под именом *Index librorum prohibitorum*.

На крају дат је осврт на најновије доба, односно двадесет и први век и један специфичан случај о којем се засигурно није довољно говорило у јавности – једини овоголековни случај судске забране једне књиге у Србији (*Мит о Холокаусту*). А на самом крају су и, крајње логично, закључне мисли на тему цензуре или, колоквијалним речником речено – „свођење рачуна”.

Користио сам у највећој мери литературу на српском и (њему разумљивим) језицима бивше Југославије (од којих свакако треба издвојити словеначки јер је Словенце некако увек на посебан начин занимала цензура, као и руском, у нешто мањој мери и литературу на енглеском језику. Кад је у питању изучавање феномена цензуре, Руси нимало не заостају за Англосаксонцима, чак би се могло рећи и да предњаче, ако ни због чега другог, оно из разлога што су цензуру веома дуго и у већој мери примењивали на себи. Раније су се готово искључиво бавили проблемом цензуре у царској Русији, али после перестројке и гласности, отворили су и ову Пандорину кутију.

На крају се налази и библиографија од 670 библиографских јединица на тему цензуре. То је заправо литература коју сам успео да консултујем, али и она на коју је упућивала грађа коју сам користио и такве јединице означаване су звездом, што значи да ове потоње нисам успео да видим.

Текст што следи одраз је могућности и способности овог аутора, дакле не треба очекивати много, али је свакако резултат вишегодишњег истрајног бављења феноменом цензуре, феноменом којим је инфициран, а ево сада покушава и да заразу прошири. Препустите се, дакле, зарази.



Multi eorum, qui fuerant curiosi  
sectati, contulerunt Libros, et  
combuserunt coram omnibus.  
*Act. Cap. XIX. V. 19.*

**Слика 1** Једно од издања **Индекса забрањених књига** изашло у време папе Бенедикта XIV, с илустрацијом спаљивања књига

# 1. Појам цензуре

*„Слобода штампе мора бити безусловна и безгранична или она не постоји.”*

Максимилијан Робеспјер

На самом почетку неколико речи о етимолошкој страни појма. Веома је занимљива истоветност овог појма на различитим језицима, која свакако кореспондира с њеном универзалношћу: censorship (енгл.), zensur (нем.), censura (итал.), censure (фран.), цензура (рус., срп., словен.). Јасно је да је корен свуда исти, реч потиче од латинске речи *senseo*, оцењујем, процењујем.<sup>1</sup>

*Мала Просветина енциклопедија* цензуру дефинише као „претходни државни надзор над штампом, филмом, предавањима и свима другим културним и јавним манифестацијама, уз право власти да забрани оно што не жели да се објављује, у целости или делимично”. Одмах се може уочити да ова дефиниција садржи више проблематичних места. На самом почетку помиње се „претходни државни надзор”, међутим, акт забране може доћи и пост фестум, тзв. суспензивном цензуром, дело се може забранити и после обелодањивања или дистрибуирања. Потом, цензор никако не мора бити држава, то могу бити и институција или појединац који не припадају државном апарату, али у чијим рукама свакако постоји неки облик моћи којим они могу спровести цензорске мере. На крају горње дефиниције додата је и реченица: „У многим земљама не постоји уопште, а у неким само за поједине делатности (нпр. филм)”, реченица која заправо не одговара реалности, имамо ли у виду прву реченицу овог текста, а чији ће докази касније уследити. И реч *цензор* ова енциклопедија дефинише архаично, без осећаја за савремено доба: „У старом

<sup>1</sup> Занимљива је подударност значења ове речи и данашњег схватања онога што обавља књижевни критичар.

републиканском Риму чиновник који је биран сваких две или пет година са задатком да процењује имања грађана, да их према вредности опорезује и дели у класе”.

Вујаклијин *Речник страних речи и израза* на следећи начин дефинише једно од значења појма цензура: „Званичан претходан преглед ствари за објављивање ради одобрења или забране штампања и пуштања у јавност (књига, часописа, позоришних дела, филмова и др.)”. Као и претходна, и ова дефиниција пати од сличних бољки, цензура никако не мора бити, како већ рекосмо, ни званична, ни претходна. Не морају се цензурисати само објављена дела, то могу бити и изјаве, чак и приватни дневници и рукописи уопште који нису намењени објављивању, али се због потенцијала објављивања одузимају и проскрибују.

Ове одреднице заправо су преписане из других, попут *Вебстеровог* или *Оксфордског речника*, у којем се за цензора каже да је: „1. Један од двојице судија у старом Риму који је састављао попис становништва и водио надзор над јавним моралом, 2. Званичник који је имао дужност да прегледа књиге, часописе, драме итд., пре објављивања, да утврди да не садрже ишта неморално, јеретично или увредљиво или штетно по државу, 3. Особа која цензурише личну кореспонденцију (у ратно време), 4. Силу у души која потискује извесне елементе у несвесном.”<sup>2</sup> Овде се појављује и психолошка одредница цензуре којом се посебно бавио Сигмунд Фројд (Sigmund Freud).<sup>3</sup>

*Речник друштвених наука* уводи још две димензије цензуре – самоцензуру и проширење појма власти на религијску и друге облике: „Цензура означава ограничавање од стране власти (политичке, религијске или друге) сваког јавног изражавања које се сматра опасним за ту власт или за политички или морални поредак који она одржава. Такође, може означавати самоограничавање, сагласно општеприхваћеним јавним ставовима или групном притиску”. Другим речима, овде се говори о конформизму као узрочнику самоцензуре.

---

2 Цензори у Старом Риму имали су, дакле, прилично другачију улогу од оне коју имају савремени цензори. Њихов посао био је, између осталог, да „пописују грађане по старосном добу, породу, по имању и по новцу; да надзиру храмове, путеве, водове, благајну, порезе. Да распоређују народ у трибе и затим да га деле према имању, старосној доби, сталежу; да пописују подмладак коњаника и пешака; да спречавају оне који би да се не жене; да управљају начином живота народа; да не допуштају срамно понашање у Сенату.” Из данашњег угла свакако најзанимљивије изгледа ставка о спречавању оних који би да се не жене. В. Петковић, Ж. Закон о цензури у Цицероновом спису О законима, стр. 215.

3 Овако Фројд у чувеном *Уводу у психоанализу* дефинише улогу цензуре у тумачењу снова: „Изопачење снова је последица цензуре, коју признате тежње нашег ја врше против жеља, на било који начин неприличних, које се у нама јављају ноћу, за време спавања.” Фројд, С. Увод у психоанализу, стр. 136.



*Социолошка енциклопедија* проширује поље дефинисања појма цензуре и на „идеје, вредности и веровања одређених група”, као и на „регулаторна тела и групе”: „Чин забране или контроле књига, позоришних комада, филмова или садржаја других медија, или идеја, вредности и вредновања одређених група због моралне, политичке, војне или друге неприхватљивости. Ова контрола може бити уведена интерно од стране група или организација које производе информације, или од спољних извора као што су владе, регулаторна тела, или други чије функције могу укључивати овакве активности.”

Нешто сложеније појам цензуре сагледавају *Политичка и Правна енциклопедија*: „Контрола од стране органа власти, цркве, политичких организација или чак приватних лица, ствари намењених за штампу, радио и телевизијске емисије, филм, позориште и сличне приредбе (или садржаје у њима) пре публикавања или извођења (превентивна цензура) или накнадну контролу штампаних ствари ради ограничења или забране растурања (суспензивна цензура), да се спречи публикавање оног што би било супротно интересима државе, јавног морала или интересима цркве, односно политичке организације када ове уводе цензуру”. Овде је приметно одвајање превентивне од суспензивне цензуре, као и увођење категорије приватних лица као цензора.

Загребачка *Енциклопедија Лексикографског завода* за цензуру каже да је „службена контрола јавних публикација (новина, књига), казалишних дјела, филмова, радио-емисија, ТВ-емисија итд., да би се спријечило објављивање или пропагирање нечега што вријеђа јавни поредак, морал, што је штетно по интересе државе, владајуће класе или привилегираних кругова, што доводи у опасност успјех ратних или дипломатских напора итд.” Надаље се цензура дели на превентивну и суспензивну, а њено сâмо постојање у држави се негира: „У СФРЈ не постоји цензура штампе и других облика информација осим у случају ратног стања или кад је актом надлежног органа утврђено да постоји непосредна ратна опасност.” Ради се, дакле, о типичном примеру разликовања званичне и незваничне цензуре. Владе најчешће не признају постојање званичне и, такође најчешће, примењују незваничну.

*Лексикон новинарства* третира цензуру, наравно, са аспекта дисциплине којом се бави, фокусирајући се на медије и информисање, рашчлањујући превентивну и суспензивну цензуру.

И *Лексикон безбедности* види цензуру из свог угла, кад каже да је „контраобавештајна мера којом се јавно, у току рата, остварује увид у сва писма у поштанском саобраћају, или, тајно, у миру, прегледају писма само појединаца који се дописују са лицима у иностранству, ради откривања шпијуна и извршилаца других тешких кривичних дела, којим се угрожава одбрана и безбедност државе. Применом ове мере угрожавају се основна права и слободе

грађана.” На крају, дефиниција има додатак којим се оправдава употреба цензуре јер се покриће налази у чињеници да је коришћена у свим системима власти: „Као неопходна, задржана је у свим организованим државама у свету.”

*Речник књижевних термина:* „Позајмљен из римског државног устројства, термин цензура означава процену коју над уметничким делом изводи државна или црквена власт. Контрола над садржајем уметничких дела која би могла да угрозе владајући систем, моралне норме или појединце, врло је стара појава, и могла је непосредно и темељно утицати на развој књижевног живота.” Даље, речник наводи примере атичке комедије, Овидијевог (Publius Ovidius Naso) прогонства, *Indexa libroruma prohibitoruma*, цензуре Трећег Рајха и емигрантске књижевности.

Посебно је занимљива одредница руског *Књижевног енциклопедијског речника* (Москва, 1987) која даје историјски приказ цензуре на тлу царске Русије и ниједном речју се не односи на специфичности совјетске Русије и огромне погроме који су тамо вршени, завршавајући речима: „Велика Октобарска социјалистичка револуција окончала је царску и буржоаску цензуру”.

Желимир Кешетовић у књизи *Цензура у Србији* сматра да је цензуру најбоље дефинисао Мајкл Скамел (Michael Scammell) рекавши да је „систематска контрола садржаја сваког медија комуникације, неких или свих медија, која се врши уставним, правосудним, административним, финансијским или чисто физичким мерама наметнутим директно или уз пристанак владајуће снаге или владајуће елите. Насиље може а и не мора да је прати, може а и не мора да буде тотална, може а и не мора да подразумева пропаганду”.<sup>4</sup> Ова у доброј мери свеобухватна дефиниција доноси и нову поделу цензуре на тоталну и селективну или делимичну. Тотална подразумева систематску контролу свих медија комуникација, док се селективна, природно, односи само на неке од њих или, пак, сама контрола није потпуна. Осим ове две Скамел наводи и трећу, случајну или насумичну цензуру која се спроводи с циљем више да застраши него да систематски забрани.

Многобројни су прогласи, декларације, манифести и слична документа на међународном и локалном нивоу који се баве проблемом цензуре а напосе цензуре у библиотекарству. Осврнућемо се само на неке. Уједињене нације су још 1948. године донеле *Универзалну декларацију о људским правима* и тако између осталог поставиле официјелни темељ заштите слободе људског мишљења и изражавања. Позивајући се управо на ову декларацију, пре свега на њен Члан 19, ИФЛА је донела и *Манифест о Интернету* у коме се наводи да „глобална међуповезаност Интернета омогућује свима остваривање овог права. Стога приступ Интернету не би требало ограничавати било каквом идеолошком,

политичком или верском цензуром ни државним препрекама. Такође је задатак библиотека и информативних служби да служе свим припадницима заједнице у којој делују, без обзира на узраст, расу, националност, веру, културу, политичко одређење, телесна или друга ограничења, пол и сексуалне склоности или било који други статус”.

Било је сасвим природно да се ИФЛА као међународна струковна организација огласи и поводом питања цензуре, те се у *Изјави ИФЛЕ о библиотекама и интелектуалним слободама* налази и овај став: „Библиотеке треба да омогуће доступним своје материјале, просторије и услуге свим својим корисницима. Не сме се дозволити било који облик дискриминације, као последица различитости у раси, вери, полу, старости или било чега другог”, док је претходни још директнији: „Библиотеке треба да набављају, уређују и дистрибуирају своје материјале слободно и супротстављају се било ком облику цензуре.”

Од строге царске и совјетске цензуре Русија је еволуирала до тога да се 1994. године у федералном закону нађе и такав члан који забрањује државну или било коју другу цензуру којом се ограничава приступ фондовима у библиотечкама. Током 2010–2011. урађена је редакција *Кодекса професионалне етике руског библиотекара* у којем је веома битна следећа ставка: „Библиотекар ... се противи цензури, економским баријерама у корисничком доступу информацијама, знању и културном наслеђу”. У једном руском истраживању дошло се до тога да се у кодексима библиотекарске етике на светском нивоу од 35 у 60 (59%) налази обавеза противљења цензури у струци.<sup>5</sup>

Библиотекарско друштво Србије израдило је нацрт *Етичког кодекса библиотекара Србије*, а у 2015. години донело и *Програмску декларацију Комисије за слободан приступ информацијама и интелектуалне слободе*, документа која дотичу и проблем цензуре или било какве сегрегације корисника, ускраћивања и прикривања информација, базично се ослањајући управо на помињани Члан 19 *Универзалне декларације о људским правима*. Могло би се рећи да је цензура тако стављена на стуб срама, те да су интелектуалне слободе, право на информацију општа тековина човечанства.

Но, да ли је то баш све тако на делу?



**Слика 2** Чилеански војници спаљују левичарске књиге 1973

## 2. Видови цензуре

*„Цензурисане књиге тек су огледало времена.“*

Френсис Бејкон

Проучаваоци феномена цензуре разлажу је углавном на следеће факторе:<sup>6</sup>

- цензор,
- порука (идеја, информација) чији је садржај неприхватљив за цензора, као и контекст у коме се садржај налази,
- медиј преко кога се порука преноси,
- прималац и одашиљач (аутор) поруке, тј. реципијент и емитент као учесници комуникационог процеса,
- акт забране, односно начин спречавања ширења поруке.

Цензура може бити, и у томе постоји сагласје теоретичара, **превентивна** (претходна) и **суспензивна** (ретроактивна, репресивна). У случају превентивне центар моћи се труди да до обелодањивања дела никада не дође. Овај вид је примеренији прошлим временима. Суспензивна цензура је либералнији облик самим тим што се дозволи да се дело појави, а онда долази до процене о његовој неподобности, те се забрањује растурање, читање, коришћење, продаја итд.

Један од облика цензуре свакако је и **аутоцензура**, када аутор пре него што дело објави, сам умекша, промени, па и ревидира ставове. Да нема притиска са стране којем подлегне, до тога само по себи не би дошло. Чувена је мисао која се приписује Оскару Давичу, књижевнику и комунисти, о аутоцензури. Њему, рекао је наводно, никакав цензор не треба, он је самом себи најжешћи

---

<sup>6</sup> Преузето из: Кешетовић, Ж. Цензура у Србији, стр. 19.

цензор. Ратко Божовић цитира Ханса Магнуса Енценсбергера (Hans Magnus Enzensberger) који тврди да су цензура и аутоцензура као јаје и кокошка, не зна се шта је пре настало. Оне су близнакиње које не могу једна без друге, те је захтев за укидањем цензуре, сматра Енценсбергер, „чиста утопија”.<sup>7</sup>

Зорица Бобић, посматрајући феномен цензуре као комуникативни чин, накнадну цензуру види као спону између превентивне и аутоцензуре: „Ако се превентивна цензура и аутоцензура могу појмити као крајњи полови механизма социјалне детерминације комуникације, онда би се у тој констелацији накнадна цензура јавила као међуступањ који их повезује и истовремено употпуњује систем цензуре. Могло би се у извесном смислу рећи да аутоцензура настаје као природна последица синергијског деловања превентивне и накнадне цензуре. Ако је систем превентивне контроле ојачан могућношћу казне у виду забране поруке, уз јавну дискредитацију емитента, онда је њихова логична последица аутоцензура, која се јавља као последица кризе мотивације. Исто тако, стратегијски концепти сва три типа цензуре, изврсно се допуњују: контрола свести идеолошком наддетерминацијом на свим нивоима, потпомогнута стратегијом пратеће контроле и осуде поруке, које се овде схватају као преступ, дефинитивно се уобличава и заокружује у форми *интериоризације забране*, која се на личном плану јавља као аутоцензура.”<sup>8</sup>

О борби коју воде аутор и његов двојник – аутоцензор, и пошасту коју аутоцензура може донети аутору говори Данило Киш у тексту *Цензура/ аутоцензура* објављеном, поред осталог, и у најпознатијем часопису посвећеном цензури *Index on Censorship*: „Без обзира на то које ће видове да поприми, цензура је међутим само спољна манифестација једног патолошког стања, сигнал једне хроничне болести која се развија упоредо са њом – аутоцензуре. Невидљива а присутна, далеко од очију јавности, потиснута у најскривеније пределе духа, она свој посао обавља ефикасније од сваке цензуре. Мада се обе служе истим средствима – претњом, страхом и уценом – аутоцензура прикрива или бар не денунцира постојање присиле. Борба са цензуром је јавна и опасна, стога херојска, док је борба са аутоцензуром анонимна, усамљеничка и без сведока, стога у субјекту изазива осећање понижења и стида због колаборационизма. Аутоцензура је читање свог сопственог текста туђим очима, где ви сами постајете свој сопствени тужилац, сумњичавији и

---

<sup>7</sup> „Ако би се сагледао читав механизам репресивног духа цензуре, највероватније би се дошло до закључка да је њен највећи проблем аутоцензура. Подстакнута силама потчињавања, спољашњим разлозима и репресивним очекивањима, аутоцензура тескобом своје унутрашње природе доводи и до стваралачког редуccionизма и до сужањства демократске свести. Зато она и јесте стварни темељ и стално зло цензуре.”  
Božović, R. *Lavirinti kulture*, str. 130.

строжи од сваког другог, јер ви у тој улози знате и оно што никад ниједан цензор неће открити у вашем тексту, оно што сте прећутали и оно што никад нисте ставили на хартију, али што је, чини вам се, остало 'између редова'.”<sup>9,10</sup>

Занимљиво је како „јеретички” Бранко Ћопић коментарише питање уметничког морала, а заправо се, попут Оскара Давича, истовремено иронично и самоиронично, исповеда о аутоцензури: „Што се мене тиче, ја свој књижевни посао добро знам, и мени нису потребни никакви књижевни тутори ни вође. Свој књижевни посао обављам максимално савјесно и себи сам најстрожи судија кад је у питању уметнички морал. Зато ми пада тешко ако понекад морам да тупим неку оштрицу или да нешто сјајно прећутим.”<sup>11</sup>

Цензуру можемо посматрати и из угла појављивања. Маријан Довић сматра да је можемо поделити на **имплицитну** и **експлицитну**: „На социолошкој равни било би могуће експлицитну цензуру схватити као јасно ограничење забрањених подручја и транспарентан систем санкционисања прекршилаца, док би имплицитна цензура допуштала широко поље формалне недоречености, зато нико није сигуран кад је пређена граница дозвољеног, није сасвим јасно ни то какве казне могу задесити прекршиоца.”<sup>12</sup>

---

9 Kiš, D. *Cenzura/autocenzura*, str. 103. И даље: „Стога том имагинарном цензору приписујете и оне особине које ви сами немате, а свом тексту значења која он не садржи у себи. Јер тај ваш двојник прати вашу мисао до апсурда, до њеног вртоглавог краја, тамо где је све субверзивно, где је приступ опасан и кажњив. Субјект аутоцензуре је двојник писца, двојник који му се нагиње преко рамена и завирује му у текст *in status nascendi*, опомињући га да не почини какву идеолошку неподопштину. И том двојнику-цензору немогућно је доскочити, он је као Бог, свевидећи и свезнајући, јер је рођен из вашег сопственог мозга, из ваших сопствених страхова, из ваших сопствених фантазми. То рвање са својим двојником, та интелектуална и морална концентрација не могу да не оставе јасне трагове на рукопису, уколико се цео напор не сведе на један једини морални гест – на уништење рукописа и одустајање од пројекта. Али и то одустајање од борбе, и та победа, изазивају исти ефект: осећање пораза и стида. Јер што год урадили, тај двојник увек тријумфује: ако сте га прогнали, он се смеје вашем страху, кад сте га послушали, смеје се вашем кукавичлуку.” Стр. 103–104.

10 Постоји и случај везан за Данила Киша који би могао имати везе с аутоцензуром, иако сам Киш негира да се о томе радило: „Првобитни наслов ове приче био је *Сахрана курве*. Уредник једног нашег часописа обавестио ме писмом, које носи датум од 12. марта 1980, да је 'уредништво дошло до закључка да би било неопходно да се мења наслов приче, те да се, према својој јунакињи, зове *Маријета*'... Редакција је, на име ову наивну лирску варијацију протумачила као политичку алузију! ... Наслов сам сам изменио, из чисто књижевних разлога: онај ми се први учинио сувише буквалним.” Kiš, D. *Enciklopedija mrtvih*. Zagreb : Globus; Beograd : Prosveta, 1983, str. 216.

11 Bunjac, V. *Jeretički Branko Ćopić*, str. 85.

12 Dović, M. *Književnost u čeljustima cenzure?*, str. 73.

Цензуру можемо разложити, према степену обухвата, и на **потпуну** или макро и **делимичну** или **селективну** или микро цензуру. Делимична би се односила само на одређену популацију корисника, рецимо у родном смислу на дечји или омладински узраст, а у ранијим периодима чешће је примењивана цензура која је важила само за жене. Делимичном цензуром би се могла сматрати и она која ограничава коришћење само одређене врсте грађе. Иван Педерин говори о разним нијансама у спровођењу цензуре: „Цензурирати неки рукопис није значило само пустити га с примједбом *admittitur* или га забранити с *damnatur*. Између те двије одлуке постојала су допуштења с *transeat* или *erga schedam conceditur*. У првом случају књига се смјела јавно продавати и уносити у каталоге, али се није смјела рекламирати у новинама; у другом случају књига се није смјела јавно продавати, а ни рекламирати, али се смјела давати на искључиву употребу знанственицима. Искључивост се јамчила реверсом. Међутим, и читање забрањених књига смјело се изнимно допустити из оправданих разлога, али је о томе ваљало свака три мјесеца обавијестити самог цара, који је желио знати коме се што допустило читати. ... Постојала је још могућност да се рукопис одобри са *toleratur*. Такав рукопис смио се тискати, али се није смио рекламирати, како би га читао само пробран круг наображених.”<sup>13</sup>

У смислу правне легислативе цензура може бити и **званична** или **легитимна** и **незванична**, тј. **незаконита**. Званична има покриће у разним законским актима на која се позива а незванична се спроводи на перфидније начине и често је тешко доказати њено сâмо постојање, као и механизме спровођења.

Према природи, односно области деловања цензура може бити и **идеолошка**, **политичка**, **религиозна** (верска), **економска**, **војна** (ратна), **информациона** (медијска), **естетичка**, **персонална**.

Према субјекту који је врши цензуру можемо поделити на **општу**, **државну**, **институционалну** или цензуру организација одређених за такву врсту послова, **црквену**, **друштвених група**, **личности**. Државној цензури склона су тоталитарна и апсолутистичка друштва.

Према објекту који је трпи цензуру можемо разложити на ону која се спроводи над **друштвом** у целини, на одређеној **институцији** или ону која је усмерена на **личност**.

Ако гледамо смер деловања, цензуру можемо разврстати на **спољашњу** и **унутрашњу**, зависно од тога да ли цензор жели да спречи излазак или улазак информације у систем.

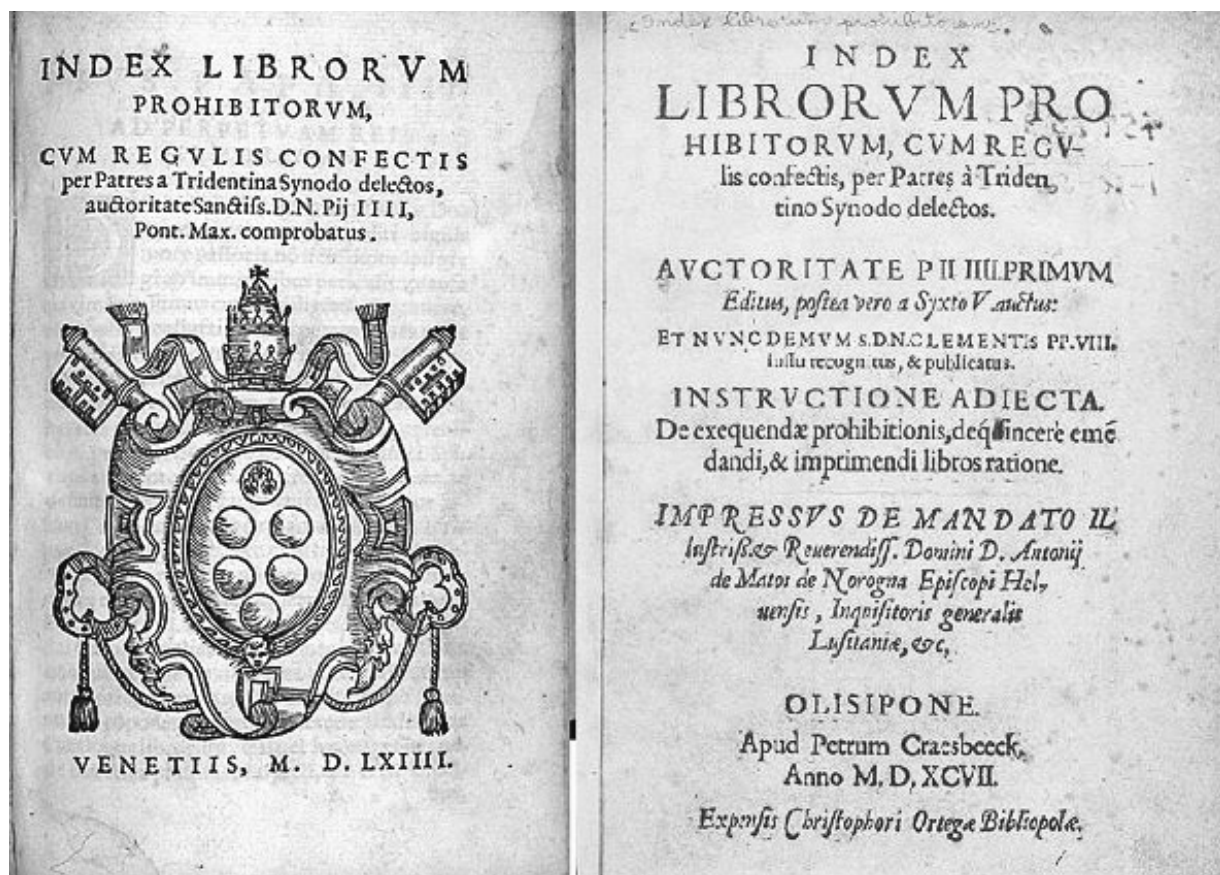
---

13 Pederin, I. Austrijska cenzura od 1810. do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji, str. 23–24.

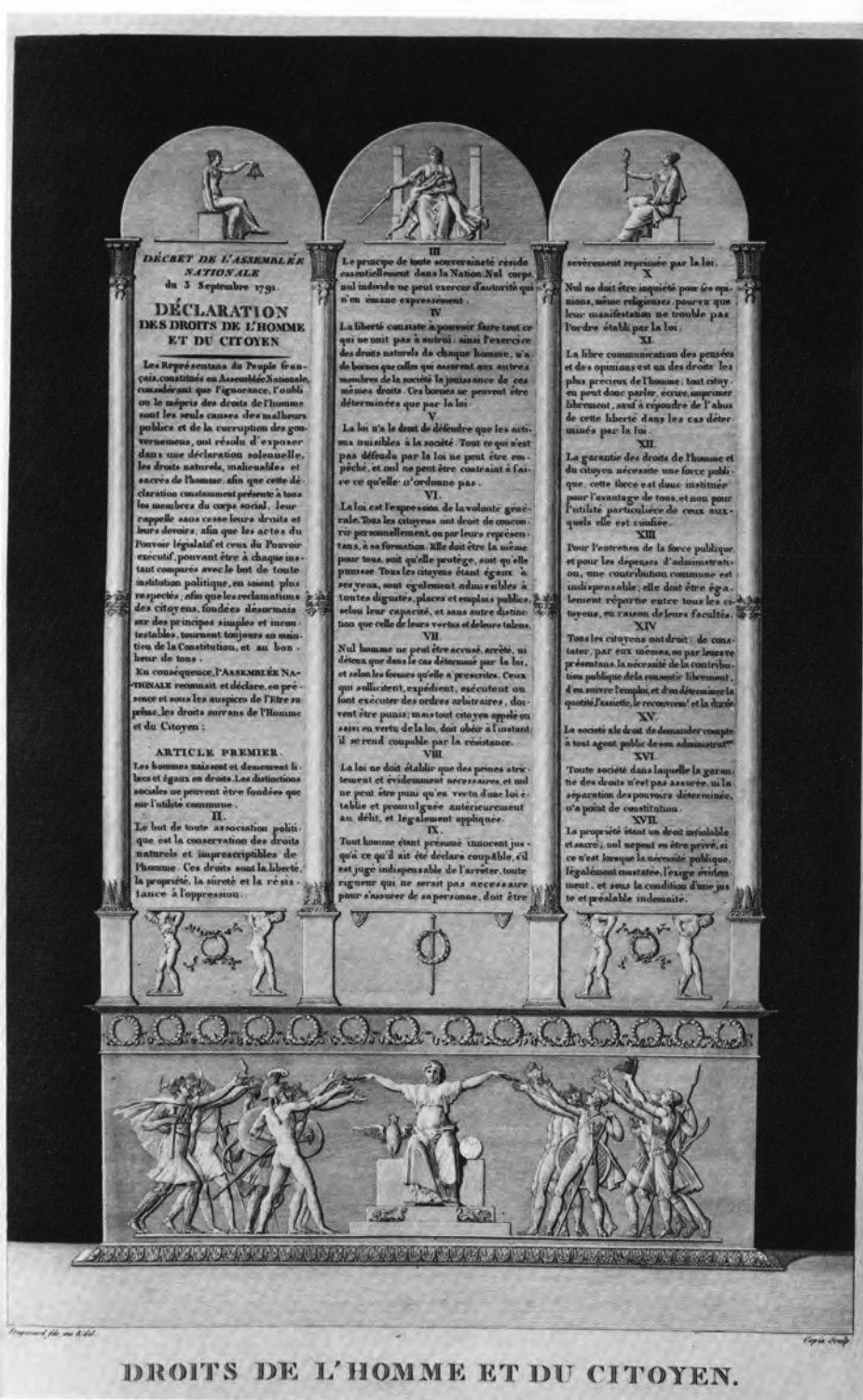


С обзиром на то какав предзнак стављамо испред, цензуру можемо делити и на **позитивну** и **негативну**. Позитивна би била она за коју постоји општи друштвени консензус о прихватљивости.

Према степену отворености може бити **јавна, полујавна, скривена, латентна**.



Слика 3 Једно од издања **Индекса забрањених књига** из 1564



Слика 4 Француска Декларација о правима човека и грађанина од 3. септембра 1791

### 3. Историјски преглед

*„Мислим, ако смем да мислим, да суд није место за разговор о поезији. Поготово не о вредности поезије. Молим судско веће да се не увреди, али суд није надлежан самостално да процењује: да ли је једно дело памфлет или истинска уметност? Питања уметности на суду се не решавају. ... Ви, другови судије, радите туђ посао, а то, верујте ми, није добро. ... Није у интересу нашег друштва да суди поезији и песницима. ... Друштво које суди поезији, будућност ће осудити. ... Суд може лако уништити писца, али је потпуно немоћан пред поезијом. Јадна ли је истина коју судије бране од поезије. ... Суду је да суди, а песнику да пише, нека свако ради свој посао на добробит свога рода.”*

Гојко Ћого

Ако се вратимо до самих корена човечанства, бар до његових митолошких корена, и ту ће се пројавити свевременост цензуре – у хришћанској причи о изгону из Раја први Човек и Човечица били су кажњени изгнанством због греха с плодом познања, јабуком. Њихов преступ прво је начињен мишљу, дакле интелектом. Иако се ту радило о чину хибриса над кршењем табуа, аналогија са цензуром и даље стоји.

На Далеком истоку, у Кини, 213. године п. н. е. забележен је један од најжешћих удара цензуре када је цар Ћин Ши Хуангти извршио егзекуцију над 460 следбеника Конфучија, уништивши притом и конфучијанску литературу.

Процват забране производње и читања књига настао је тек у Гутенберговој ери, али књиге су забрањиване и уништаване много раније. Постоје неки најранији подаци о стругању натписа са египатских споменика још у 14. веку

пре нове ере, у време фараона Ехнатона. У време Макабејског устанка, 168. п. н. е. уништена је Јеврејска библиотека у Јерусалиму.

Доцније, у античко доба Диоген Лаертије сведочио је о прогону софисте Протагоре 411. године п. н. е. који је у спису *О боговима* већ у уводним изрекао ову богохулну мисао: „Што се тиче богова, не знам да ли постоје или не”. Ово је наравно изазвало гнев пука и власти, па су по Атини прикупљени примерци и потом јавно спаљени на Агори. Истрага је тако добро урађена да до нас није стигао ниједан примерак. У античкој Грчкој цензурисани су филозофи, драматичари и песници попут Сократа, Есхила, Еурипида, Аристофана, Архилоха, од којих је први доследност својим принципима и учењима платио и главом. Његов ученик и следбеник Платон је, међутим, у знаменитој *Држави*, чак, подржавао цензорске мере, посебно када је у питању уметност.

Међутим, институционализовано цензура се јавља тек у старом Риму. Може се чак и прецизно рећи да се тај моменат почетка званичне цензуре збио 443. године п. н. е. Светоније (Gaius Suetonius Tranquillus) сведочи да је император Август (Gaius Julius Caesar Octavianus Augustus) спалио преко 2.000 „сујеверних” књига на грчком и латинском језику. Тиберије (Tiberius Claudius Nero Caesar) уништавао је *Анале* Кремуција Корда (Aulus Cremutius Cordus), Нерон (Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus) пародије и сатире Фабриција Вејента које су написане против свештеника и сенатора, док самог песника прогони. Светоније, опет, сведочи о смакнућу Хермогена Старијег у 1. веку п. н. е. и спаљивању његове историје, па и о прогону преписивача те књиге. Настанак хришћанства римски цареви доживљавају као напад на империју и прогоне хришћане и њихова дела. У томе се истиче Диоклецијан (Gaius Valerius Aurelius Diocletianus) доносећи едикт 303. године којим наређује рушење цркава и спаљивање хришћанских рукописа, о чему сведочи Јевсевије. Римски император Август прогнао је песника Публија Овидија Назона у 1. веку на Понт, забранивши притом и његова дела. Исто је учинио и са Корнелијем Галом (Gaius Cornelius Gallus). Калигула (Gaius Iulius Caesar Germanicus) је, осим по другим неподопштинама, познат и по наредби да се спале сва Хомерова, Вергилијева (Publius Vergilius Maro) и Ливијева (Titus Livius) дела, али, на срећу, то се није остварило.

Када се хришћанство устоличило као званична религија, ни оно није остало имуно на цензуру. У *Дјелима апостолским* постоји сведочанство о спаљивању магијских књига у Ефесу. Јовијан (Flavius Iovianus) 363. године спаљује огромну библиотеку Јулијана Апостате (Flavius Claudius Iovianus) у Антиохији. Хришћански цар Теодосије (Flavius Theodosius) уништава дела Порфирија. „Сама Црква је, наравно, претрпела прогоне и забране у свом најранијем периоду и то искуство оставило је неизбрисив траг у њеном будућем развоју. Једном заснована као званична религија Рима, сама хришћанска Црква је